

HATTYÁR HELGA

A SIKETKÖZÖSSÉGEK KIALAKULÁSA ÉS NÉHÁNY FŐBB JELLEGZETESSÉGE

Nincsenek pontos adatok arra nézve, hogy a világon hány siket ember él. Az ENSZ egészségügyi szervezete, a *World Health Organization* (WHO) becslései szerint 278 millió a középsúlyos hallássérüléssel élő emberek, illetve a siketek száma (www.who.int); a Siketek Világszövetsége (*World Federation of the Deaf*, WFD) mintegy 70 millióra teszi a siketek számát (Bergman 1994, <http://www.wfdeaf.org>).

A magyarországi siketpopulációra vonatkozó adatok szintén pontatlanok. A legutóbbi, azaz a 2001. évi népszámlálási statisztikák szerint 44679 nagyothalló, valamint 8886 siket, siketnéma és néma él Magyarországon (www.ksh.hu). A census adatai azonban megbízhatatlannak tekinthetők. Egyrészt azért, mert a népszámlálási kérdőív fogyatékosokra vonatkozó kérdéseire nem volt kötelező a válaszadás. Másrészt amiatt, hogy a kérdőív előre megadott, ám nem definiált kategóriákkal dolgozott, a válaszadók nem tudhatták, milyen mértékű halláskárosodást jelent a nagyothalló kategória. A kérdőívvel kapcsolatos legnagyobb bizonytalanságot pedig a siket, siketnéma, néma megnevezésű fogyatékosági csoport jelenti, mely diszkrét kategóriákat mos össze. A siketek ugyanis, amennyiben hangképző szerveik épek, képesek a hangzó beszédre, így nem nevezhetők némának; a beszédképtelenség (mutizmus) pedig a siketségtől független jelenség.

A népszámlálás adatainak megbízhatatlansága miatt érdemes áttekinteni más becsléseket. Eszerint Magyarországon a lakosoknak mintegy 10%-a él valamilyen mértékű halláskárosodással. Ebbe beletartoznak az enyhe, időskori nagyothallással élő emberek is. Ennek az 1 millió hallássérültnek kb. 3–4%-a, azaz 30–40 ezer ember, azonban súlyos fokú nagyot halló, illetve siket (Vasák, é.n. [2004]: 14). A cigány és a német kisebbségi közösséget követve ők alkotják Magyarország harmadik legnagyobb (ám el nem ismert) nyelvi kisebbségét (Bartha–Hattyár 2002).

A siketségre vonatkozó számadatokat áttekintve fontos megjegyezni, hogy a siketeknek mindössze 5–10%-a születik siket családban (Berent, 2004). Ez azt jelenti, hogy a közösségben kismértékű generációs folytonosság tapasztalható – minden generáció siket tagjai többségében a hallók közül kerülnek ki, és sokáig halló környezetben nevelkednek, élnek

1. Ki a siket? Patológiai vs antropológiai megközelítések

Annak megválaszolása, hogy ki számít siketnek, látszólag könnyű feladat, ám különböző szemléleti keretekben eltérő válaszok adhatók erre a kérdésre. Az orvostudományban és a gyógypedagógiában különböző skálák segítségével osztályozzák a hallásérülést, s a beszédfrekvenciákon mért hallásküszöb-érték alapján állapítják meg, hogy valaki nagyothalló-e vagy siket (Bartha, 2004). A súlyos fokú nagyothallás küszöbértéke általában 60-90 dB között mozog, és siketnek számít az, akinek 80-90 dB-nél nagyobb a hallásvesztése a jobbik fülén. Ez a meghatározás az ún. patológiai szemléleten alapul, melynek lényege, hogy a siketségre, mint hiányra, deficitre koncentrálnak, s ennek értelemben a fő feladat a hiány, a hiba korrigálása, illetőleg annak lepezése (Muzsnai, 1999).

A siketség azonban meghatározható kulturális, antropológiai keretben is. Eszerint a siketség egy olyan jelenség, mellyel egy adott embercsoport létállapota jellemezhető. Ezek az emberek a világot főként vizuálisan érzékelik, egy közös kultúrához tartoznak, s legfőbb meghatározójuk, hogy a mindennapi kommunikációjuk során egy vizuális-manuális nyelvet, a jelnyelvek valamelyikét használják (Bartha, 2004: 319). Ha audiológiai szempontból nem is, antropológiai oldalról vizsgálva a kérdést a súlyos fokú nagyothallók többsége is a siketek közé sorolandó, sőt akár hallók is tartozhatnak a közösséghez, amennyiben elfogadják annak kulturális értékeit, viselkedési normáit, s használják a közösség jelnyelvét (Vasák, 1996).

2. A siketek jelnyelve

Az antropológiai értelemben meghatározott siketeknek, az általuk alkotott közösségeknek a legfontosabb jellegzetessége, egyben a siketek identitásának emblémája a jelnyelv használata (Bartha, 2004). Ezek a jelnyelvek – a tévhitekkel ellentétben – önálló lexikonnal és szabályokkal rendelkező, változatokban élő és folyamatosan fejlődő komplex rendszerek, amelyek a társadalmi érintkezés során természetes módon alakultak ki, s éppoly hatékonysággal töltik be a kommunikációs és megismerő funkciókat, mint bármelyik hangzó nyelv. Ezek a nyelvek nem akusztikus úton terjednek, hanem a vizuális csatornát veszik igénybe: a kezeken, az arcon, a testen jelennek meg, s a szemnek szólnak (vö. Grosjean, 1982; Bos, 1994; Woll–Kyle, 1994)

3. A siketiséggel és a jelnyelvekkel kapcsolatos tévhitek

A siketeknek az élet számos területén meg kell küzdeniük a diszkrimináció jelenségével. Sok esetben nem élvezhették/élvezhetik ugyanazokat a jogokat, melyeket a halló (többségi) társadalom tagjai. Ennek háttérében főként a siketiséghez, a siket kategóriájához és ezzel összefüggésben a siketidentitás szimbólumaként felfogható jelnyelvekhez kapcsolódó előítéletek, sztereotípiák, tévhitek húzódnak, melyek közül a leggyakoribbak a következők (Bartha–Hattyár–Szabó, 2006: 855–857):

1. Aki siket, az néma is.
2. A siketség együtt jár más – értelmi – fogyatékkal is.
3. A nyelv azonos a beszéddel, illetőleg a nyelv egyetlen megjelenési formája a hangzó beszéd.
4. A jelnyelv azonos a pantomimmel.
5. A jelnyelv univerzális nyelv, azaz a siketek mindenütt a világon ugyanazt a jelnyelvet használják.
6. A jelnyelvek a különböző hangzó nyelvek (esetenként mesterségesen kialakított) jelekkel kísért formái, önálló nyelvtani szabályok nélkül, mintegy követve egy hangzó nyelv minden jellegzetességét.

Akad azonban példa arra is, hogy siketek és hallók együttélését nem a hátrányos megkülönböztetés, hanem a harmonikus együttműködés jellemzi. A világ több pontján vannak olyan területek, ahol a siketen születettek aránya genetikai okokból, valamint az endogámiából adódóan nagyon magas. Egy ilyen indonéz faluról (*Desa Kolok*ról), annak lakosairól, nyelvhasználatukról ad leírást Branson, Miller és Marsaja (1996). *Desa Kolok*ban (azaz Siketfálván) mindenki, legyen siket vagy halló, használja a „*kata kolok*”-ot (a 'siket beszéd'-et), s a falu lakosai számára teljesen természetes, hogy siketek és hallók összeházassanak, együtt igazgatják a falu életét, vagy együtt szórakoznak.

Az indonéz példán kívül az egyesült államokbeli Martha's Vineyardot (Massachusetts) is említhetjük, melynek lakosai között is jóval az átlag fölötti volt a veleszületett siketek aránya 1690 és 1950 között: 155 lakosból 1, míg ezzel szemben átlagosnak az 1 ezreléket szokták tartani (Davis–Supalla, 1995). Ám ebben az esetben sem egyszerűen a siketség gyakori előfordulása teszi említésre méltóvá a közösséget. A szigeten 12 generáción át élő siketek helyzete egészen más volt, mint a kontinensen élőké, mivel a hallók másképpen viszonyultak a siket emberekhez, mint az ország más területein. Az itt élő emberek évszázadokon keresztül kétnyelvűek voltak: a közösség majdnem minden halló tagja használta

az angol nyelvet és a szigetlakó siketek jelnyelvét is, ugyanis a legtöbb halló már gyermekkorában mindkettőt elsajátította. S mivel mindenki használta a jelnyelvet, a siketek nem voltak elszigetelve a társadalomtól: ugyanolyan jellegű munkát végeztek, mint a hallók, amelyért ugyanannyi fizetést kaptak, s némelyikük meg is gazdagodott. Ugyanolyan arányban házasodtak, mint a hallók, s ugyanannyi gyermekük volt, mint halló társaiknak. Részt vettek a közösség gyűlésein, ahol ugyanúgy szavazhattak, mint a hallók. Különbség igazából csak az oktatás színvonalában mutatkozott: mivel az állam segítséget nyújtott azon siketek számára, akik a connecticuti Hartfordba mentek tanulni, nagyon sok siket többéves oktatásban részesülhetett, míg a hallók számára nem adatott meg ez a lehetőség. Éppen ezért gyakran előfordult, hogy a siketek értelmezték a sajtóközleményeket a hallók számára (Groce, 1987).

Martha's Vineyarddal kapcsolatosan talán az egyik legérdekesebb jelenségnek az számít, hogy a lakosok nem tartották számon, hogy ki halló, ki siket, a hallásállapot a személyiség egyik, s nem az egyedül meghatározó jegye volt számukra. Ez akkor vált világossá, mikor megkérték a hallókat, hogy sorolják fel, ki siket, ki nem, s ők ezt csak nagyon nehezen tudták megtenni (i. m.).

A vineyardiak a kontinensen élőktől (hallóktól és siketektől) elszigetelten léteztek, s ha tanulmányaik folytatása végett egy időre el is mentek a szigetről, legtöbbször visszatértek szülőföldjükre. 1830-tól kezdődően a siket gyerekeket azonban máshova küldték iskolába, s ezek a siket fiatalok hamarosan elkezdtek a saját közösségükön kívül házasodni, így az exogámia következményeképpen fokozatosan lecsökkent a siketek számaránya a szigeten. A közösség utolsó siket tagja 1952-ben halt meg (Groce, 1987).

Desa Kolok és Martha's Vineyard közösségei kivételes példák. A siketek és a hallók együttélése általában nem ilyen kiegyensúlyozott, a siketek a legtöbb esetben elkülönülve, nem ugyanolyan esélyekkel és lehetőségekkel élnek a társadalomban, mint a halló többség tagjai.

4. A siketközösségek kialakulásának története

4.1 Az izoláció időszaka

A siket emberek egészen a 18. századig, az intézményes siketoktatás megindulásáig izoláltan éltek a halló társadalomban, nem alkottak közösséget, egyedül kellett boldogulniuk. A többségi társadalom természetesen minden korban másépp viszonyult a siket egyénekhez, ami meghatározta a társadalomban betöltött szerepüket.

Az ószövegségi időkben például az emberek fizikai akadályoztatottságát isteni eredetűnek tartották.¹⁶

Az ókori görög, illetve római társadalomban a hangzó beszédet, a beszédtevékenységet, a jó szónoki készséget rendkívül nagyra értékelték, s összefüggésbe hozták az emberi értelem és az emberi lélek működésével, valamint az erkölccsel (O'Neill, 1987). A beszéd felértékelődése mellett a hangzó beszédet nem használó (ily módon a nyelv használatára is képtelennek tartott) siketek ezekben a társadalmakban megbélyegzettek voltak. Az ókori Rómában például nem rendelkeztek törvényben garantált jogokkal (Meadow, 1980).

A középkori Európában a keresztény gondolkodás a siketeket Isten teremtett világának részeként kezelte. Noha ekkoriban a nyelvet nem feltétlenül azonosították a hangzással, sokan úgy vélték, hogy a siketek nem üdvözíthetők, mivel nem hallják a prédikációt. Ezzel a nézettel Augustinus szakított, ő mind a jelnyelveket, mind az írást a tudás és a szabadítás megfelelő közvetítőcsatornájának vélte. Ennek a szemléletnek az elterjedéséhez hozzájárult az, hogy a kolostorokban számos manuális jelelési rendszer született a beszéd helyettesítése céljából (pl. a hallgatási fogadalmak idejére), s ezeket a kommunikáció adekvát eszközeinek tekintették, továbbá a beszéddel szemben inkább az írásnak tulajdonítottak nagyobb spirituális jelentőséget (Branson–Miller, 2002).

E szemlélet továbbélésének köszönhetően a 15. századtól kezdődően egyre több szerzetes kezdett el egy-egy siket gyermek oktatásával foglalkozni (beleértve a beszédtanítást is), melynek háttérében többek között a végzet megváltoztatásának igénye állt: a siketek beszédtanítása a tanítás csodájának demonstrációja volt (Branson–Miller, 2002). Ám a siketek továbbra is egymástól elkülönülve éltek, nem volt alkalmuk közösségbe tömörülniük, s döntő többségük nem volt olyan szerencsés, hogy egy-egy szerzetes segítségével tanulhasson.

A siketekkel szembeni bánásmód történetében a felvilágosodás hozott jelentős fordulatot. Ekkor a Descartes nevével fémjelzett racionalista filozófia számára a nyelv és a tudás kapcsolata fontos témájává vált a gondolkodásnak. Többen úgy vélték, egy tökéletesebb nyelv tökéletesebb tudást eredményez. Ennek nyomán egyre több helyütt merült fel az igény a tökéletes nyelv megtalálására, s ez a törekvés számos nyelvelmélet megszületését eredményezte (uo.).

A tudomány érdeklődéssel fordult a jelnyelvek és az ezeket használó emberek, a siketek felé. Számos neves tudós (pl. John Wilkins, a Royal Society megalapításának egyik kulcsfigurája) kezdett el foglalkozni a siketek jelnyelveivel, s volt

¹⁶ Mózes például nehezajkúságára, neheznyelvűségére hivatkozva próbálta meg elutasítani a rá mért feladatot, hogy kivezesse népét Egyiptomból. Isten azonban a következőképpen válaszolt neki: „Ki adott száját az embernek? Ki tesz némává vagy siketké, látóvá vagy vakká? Talán nem én, az Úr?” (Mózes II. 4:10)

köztük olyan, pl. John Bulwer, aki az emberiség eredeti nyelvének tartotta a jelnyelvet (Woll és Kyle, 1994; O'Neill, 1997; Branson–Miller, 2002).

Noha a tökéletes nyelv keresése ráirányította a figyelmet a siketekre és az általuk használt nyelvekre, továbbá a későbbiekben közrejátszott az intézményes siketoktatás létrehozásában is, hatása nem csupán pozitívumokkal jellemezhető. „A tökéletes nyelv keresése fontos szerepet játszott a racionalizmus és humanizmus történetében, és ebben a folyamatban nem csupán a fogyatékoság kulturális konstrukciójának alapja teremtődött meg, hanem a figyelem összpontosításával segített megalkotni a *siketet* mint emberi kategóriát” (Branson–Miller, 2002: 71). Az addig az isteni rendbe illeszkedő emberek hirtelen jelölteké váltak, címkét kaptak, a későbbiekben pedig megkapták a sokkal általánosabb *fogyatékos* címkét, mely alapján már nem tartották méltónak őket a figyelemre. Elkülönülő kategóriává váltak a felvilágosodás korában az emberi értelem megismerésének tanulmányozásában betöltött szerepük eredményeképpen.

A fogyatékos címkét a siketek annak ellenére kapták meg, hogy világossá vált: ugyanolyan értelmesek, mint mások, s ugyanúgy oktathatók. A címkézés oka az volt, hogy a siketeket körülvette egy olyan tudományos diskurzus, amelyik a „normális”-at megkülönböztette a patológikustól. A siketség már nem csupán állapot volt, hanem egy olyan állapot, melyet meg kellett változtatni. „A patológikus jelenség megváltoztatása a végzet feletti emberi kontroll mércéjévé vált, a tudományos módszer hatalmának mércéjévé” (Branson–Miller, 2002: 88).

Az új, patológiai szemlélet a korábbiakhoz hasonló módon vagy akár azt meghaladó mértékben kirekesztette tette a siketeket, akik többé már nem a teremtet világ természetes részei voltak, hanem olyan bélyeget hordozó emberek, akikkel kapcsolatosan azt tartották számon, hogy a többiekénél kevesebbük van. Egy közös címke alá kerültek, ám ezt a címkét minden siketnek magányosan kellett viselnie.

4.2 A siketközösségek létrejötte

A 18. században meginduló intézményes siketoktatás eredményezte a siketközösségek kialakulását. Addig a siketek szétszórva éltek, ám az ekkor megalakuló oktatási intézmények lehetőséget biztosítottak számukra, hogy találkozzanak egymással, s közösséget formáljanak. A siketek már nem voltak egyedül.

Az első francia siketiskola 1759-ben jött létre de l'Épée abbé jóvoltából, s 1779-ben a párizsi Pierre Desloges (ld. Lucas et al., 2005) már egy élénk siketközösségről számol be. Az iskolák mellett hamarosan megalakultak a siketklubok, majd később a különböző érdekvédelmi szervezetek is, mint például a New England Gallaudet Association of Deaf-Mutes 1853-ban (uo.), vagy 1907-ben

a Cházár András Országos Siketnéma Otthon Magyarországon, melyet megelőzőtt számos egyesület működése az 1880-90-es években (Vasák, 1996). Az önszerveződés, a belső támogatás elengedhetetlenül fontos volt a siketközösségek fejlődésében. A közösségi élet természetesen kedvezett a jelnyelvek fejlődésének, főként abban az időszakban, mikor az oktatás jelnyelven zajlott.

5. A siketközösségek általános jellegzetességei

Leszámítva azokat a kivételes eseteket, mikor a siketek és a hallók együttesen alkotnak egy jól működő közösséget, a siketek a többségi társadalmon belül önálló közösséget alkotnak, melynek legfontosabb, gyakran tapasztalható jellegzetességei a következők:

1. „A siketközösség felnőtt tagjai leggyakrabban a közösség más tagjaival alakítanak ki társas kapcsolatot.

2. A közösségen belül házasodnak, azonosulnak a többi siket életvezetési és oktatási tapasztalataival.

3. Az esetek döntő többségében számszerűleg és társadalmi szempontból kisebbséget alkotnak.

4. Kismértékű generációs folytonosság tapasztalható a közösségben, hiszen a siketek 90%-a halló családban születik, a siketek nagy részének pedig halló gyermeke van.

5. A siketközösség tagjai társadalmi státusza alacsonyabb, mint a halló társadalom tagjaié.

6. Az általuk használt jelnyelvnek alacsony a státusza, a hallók – de olykor néhány siket is – kevésbé értékesnek tartják az általuk használt jelnyelvet, mint a hangzó nyelveket.” (Woll–Sutton–Spence, 2004: 678).

7. A siketközösségek heterogén közösségek: tagjaik között különböző mértékben károsodott hallású emberekkel találkozhatunk, a hallásmaradvány nélküli siketektől egészen a hallókig, valamint különböző etnikai, vallási stb. háttérrel rendelkező egyénekkel is, akiket azonban összeköt a közös kultúra, valamint a közös nyelv használata.

8. A siketek kétnyelvű és kétkultúrájú kisebbségi közösségeket alkotnak (Grosjean, 1992).

Ezen jellegzetességek közül kiemelkedően fontosnak minősül a 3. pontban megfogalmazott kisebbségi státusz.

6. A siketközösségek, mint nyelvi és kulturális kisebbségek

A kisebbség fogalmának meghatározása nem könnyű feladat (vö. Bartha, 1999). Giddens (2000) a kisebbségi csoportok szociológiai szempontú meghatározásához a következő kritériumrendszert javasolja:

1. A kisebbségi csoport „tagjai hátrányos helyzetben vannak a velük szemben érvényesülő diszkrimináció miatt”.

2. „A kisebbségek tagjaiban él valamiféle csoportszolidaritás, az »együvé tartozás érzése«, s ezt az összetartozást, szolidaritást a csoport ellen megnyilvánuló diszkrimináció általában erősíti, mélyítve a többségtől való különbözőség tudatát.

3. Végül „a kisebbségek fizikailag és társadalmilag rendszerint némileg el vannak különítve a nagyobb közösségtől” (Giddens, 2000: 257-258).

Giddens kritériumrendszere nem utal a csoportok nagyságára, s Bartha (1999) fel is hívja a figyelmet arra, hogy félrevezető lehet, ha a kisebbség fogalmát tárgyalva a csoportok számaránya kerül előtérbe, hiszen szép számmal akad példa arra, hogy a számszerűleg kisebbségben lévő csoport rendelkezik a hatalommal a számszerűleg többségben lévő csoport felett. Mindemellett Csepeli (1997) megjegyzi, hogy az elnevezés (a magyar nyelvben is) tulajdonképpen egy statisztikai metafora, s valamiféle csökkentértékűséget, kisszerűséget asszociál.

Csepeli fenti megállapításával összhangban van a kisebbség fogalmának azon meghatározása, melynek értelmében azok az embercsoportok, melyek etnikai hovatartozásuk vagy rasszuk, normáik, értékeik vagy az általuk használt nyelv miatt neveltség tárgyává válnak, diszkriminációt vagy elnyomást szenvednek el a domináns embercsoport részéről, kisebbségnek minősülnek (Andersson, 1994). Csepeli ugyanezt a tökehiányok felől közelítve a következőképpen fogalmazza meg: „a politikai, a gazdasági és kulturális tőke típusa tekintetében a kisebbségnek kevesebbje van” (Csepeli 1997: 509).

Giddens fent idézett kritériumrendszere tökéletesen illik a siketközösségekre, melyeknek hosszú idő óta nap mint nap meg kell küzdeniük a társadalmi diszkrimináció jelenségével. Az ezeket a közösségeket és tagjaikat érő hátrányos megkülönböztetés tárgya, célpontja, egyben a közösségek összetartozásának legfontosabb ismérve a jelnyelv használata, valamint a közös társadalmi normák, szokások gyakorlása, a közös kulturális javakon való osztozás. A siketek tehát nem etnikai alapon szerveződő, hanem nyelvi és kulturális kisebbségeket alkotnak szerzte a világon.

A siketekkel szembeni, tévhitekben gyökerező hátrányos megkülönböztetés a történelem folyamán különböző módokon valósult meg, melyek közül álljon itt néhány példa:

- a társadalomból való kirekesztettség az ókortól kezdődően a beszédképesség sérült volta miatt (O’Neill, 1987),
- a lelki üdvösség elnyerésére való képtelenség feltételezése (Branson–Miller, 2002),
- a világ számos országában a formális oktatásuk hiánya akár napjainkban is (Andersson, 1994),
- a siketek deviáns csoportként történő megbélyegzése (Andersson, 1994),
- a jelnyelvhasználat korlátozása és tiltása a siketoktatásban (Hattyár, 2000; Bartha–Hattyár, 2002),
- az információhoz és a kulturális javakhoz való hozzáférés korlátozása (pl. jelnyelvi tolmácsolás, illetve feliratozás hiánya) (Bartha–Hattyár, 2002),
- eugenetika¹⁷ (Bartha–Hattyár–Szabó, 2006):
 - a siketek egymás közötti házasságának megszüntetésére tett javaslat,
 - a II. világháború idején több tízezer siket ember sterilizálása, meggyilkolása,
- nyelvük el nem ismerése a közösségben használatos természetes emberi nyelvként, valamint a siketközösség el nem ismerése nyelvi és kulturális kisebbségként (Bartha–Hattyár, 2002).

7. A siketközösségek formálódása és öntudatra ébredése

Az élet számos területén tapasztalható siketekkel szembeni diszkriminatív bánásmód megerősítette a siketek összetartozás-tudatát. Az iskolák működése még a jelnyelvhasználat tiltása mellett is megteremtette a siketek találkozásának, a közösségalkotásnak a lehetőségét. Ez a belső csoporttámogatás elengedhetetlen volt a domináns kultúrában való túléléshez – a közösséget alkotó egyének származásától függetlenül¹⁸ (Lucas et al., 2005).

A közösségek azonban sokáig nem vagy alig harcoltak saját érdekeik érvényesítéséért. Az érdekérvényesítés egyik pozitív példája a II. világháború alatt Kaliforniában alapított klub, melyet azért hoztak létre, hogy a hadiüzemek siket

¹⁷ *A fajnemesítés atyja Francis Galton, Charles Darwin unokatestvére volt. A darwini tanokra építő Galton 1883-ban alkotta meg az eugenetika kifejezést, melynek szó szerinti jelentése jó születés’. A fajnemesítő mozgalom arra törekedett, hogy az emberi reprodukció felett kontrollt gyakoroljon annak érdekében, hogy megtervezhetővé váljon a következő generáció – mind testi, mind szellemi értelemben (Branson és Miller, 2002). Galton nézeteit Samuel Gridley és Alexander Graham Bell alkalmazta a siketekre. Ők a siketség legfőbb okát az öröklésben látták. Bell (akinek felesége siket volt) annak elérésén fáradozott, hogy a siketek erkölcsi felelősségérzetükre támaszkodva ne válasszanak siket házastársat maguknak, hogy ne nemzzenek siket gyermekeket (i. m.)*

¹⁸ *A siketek többségét erősebb kötelékek kapcsolják a siketekhez, mint a rokonaikhoz (Lucas et al., 2005)*

dolgozói együtt szocializálódhassanak (Lucas et al., 2005).

A siketetekkel szembeni bánásmód megváltozása az 1960-as évekig vártott magára. 1960-ban megjelent William Stokoe *Sign Language Structure: An Outline of Visual Communication Systems of the American Deaf* című munkája, mely az amerikai jelnyelv grammatikai leírását tartalmazta. Ez a munka újra ráirányította a figyelmet a jelnyelvekre. A tudományos érdeklődés megélnkülésével számos jelnyelvről készült grammatikai leírás, s a nyelvészeti kutatások egyre több ismeretet biztosítanak e nyelvekre vonatkozóan. Ez a tudományos fordulat a siketközösségek életébe is változást hozott: a siketek a világ számos pontján az 1960-as évektől kezdődően öntudatra ébredtek, s harcolni kezdték jogaikért, az egyenlő bánásmódért, a társadalmi integráció megvalósulásáért, valamint az önálló életvezetés feltételeinek megteremtéséért. Ezt a folyamatot pedig támogatta a fogyatékossgal élők emberi jogokért vívott harca az 1970-es évektől kezdődően.

Az öntudatra ébredést követően meginduló küzdelem a társadalmi esélyegyenlőségért még sok helyütt, így Magyarországon sem zajlott le. A diszkrimináció leküzdése, a társadalmi integráció feltételeinek megteremtése rendkívül összetett feladat, melynek számos területet kell érintenie, melyek közül kiemelkedően fontos az oktatás kérdése. Ma Magyarországon mind a korai fejlesztést, mind az iskolai oktatást a patológiai szemlélet keretében kidolgozott ún. orális módszer határozza meg, melynek célja, hogy a siket gyermek elsajátítsa a magyar nyelvet, annak hangzó formáját is. E cél megvalósítása érdekében a magyar nyelv hangzó és írott formája használatos az instrukció nyelveként, a jelnyelv tannyelvként történő alkalmazása pedig ki van zárva az oktatási folyamatból. Az orális módszer neve arra utal, hogy a tanítás során a beszéd megértése főképp a szájról olvasás segítségével történik (Csányi, 1993). Ez a módszer számos prelingvális¹⁹ siket gyermeket foszt meg annak lehetőségétől, hogy (pótolva a családban történő jelnyelv-elsajátítás hiányát) magas szintű kompetenciát alakíthasson ki egy számára hozzáférhető nyelven, a magyarországi jelnyelven, s erre alapozva sikeresen tanulhassa a magyar nyelvet, hogy hozzáférjen a tananyaghoz, halló társaival egyenlő esélyekkel teljesítse a tantervi követelményeket, s magas szintű kétnyelvűséget kialakítva, nyelvét és identitását megőrizve integrálódjon

¹⁹ *A hallássérülés osztályozása nem csupán annak mértéke szerint lehetséges. A siketek csoportján belül fontos elkülöníteni az ún. prelingvális és posztingvális siketeket. A prelingvális siketek csoportjába azok tartoznak, akik egy nyelv elsajátítása előtt váltak siketté. Ezzel szemben a posztingvális siketek a halló társadalomban szocializálódva egy nyelv elsajátítása után veszítették el hallásukat (Csányi, 1993). A két csoport helyzete tehát a nyelvsajátítás, valamint a nyelvhez való hozzáférés módjában alapvetően különbözik, s egyértelmű, hogy ebben a tekintetben a prelingvális siketek vannak a leginkább veszélyeztetett helyzetben. Közülük is azok, akik halló környezetben nevelkednek, így az arra legérzékenyebb periódusban (életük első három évében) nincsenek kitéve jelnyelvi impulzusoknak, s ily módon nincs lehetőségük a nyelvi rendszer megfelelő időben és ütemben történő kiépítésére, ami negatívan befolyásolhatja a kognitív és érzelmi fejlődést egyaránt (Hattyár, 2000).*

a társadalomba.

A diszkrimináció megszüntetése céljából nem elég az esélyegyenlőség törvényi feltételeit megteremteni, hanem szükség van egy társadalmi méretű szemléletváltásra is, mely felszámolja azokat a több ezer éves tévhiteteket, melyek mind a mai napig megnehezítik a siket emberek életét. Mindazonáltal a törvényi garanciák megléte vagy hiánya nagyban befolyásolja a siketek mindennapi életét abban az esetben, ha a jogi instrumentumban foglaltak végrehajtása a hétköznapi gyakorlat részévé válik. A következő táblázat azt szemléleti, hogy mely államok rendelkeznek a siketekre, illetőleg a jelnyelvekre vonatkozó jogi instrumentumokkal.

1. táblázat

A siketekre, jelnyelvekre vonatkozó instrumentumok a világ államaiban

	EU-tagállamok	Az EU-n kívüli országok
A jelnyelv elismeréséről az alkotmány rendelkezik	Csehország, Dánia, Finnország, Portugália, Szlovákia	Dél-afrikai Köztársaság, Uganda
A jelnyelv elismeréséről törvény rendelkezik	Belgium (Vallónia), Görögország, Lettország, Nagy-Britannia, Németország, Szlovénia	Kolumbia
Léteznek a jelnyelvre vonatkozó törvények	Dánia, Franciaország, Írország, Litvánia, Olaszország, Svédország	Amerikai Egyesült Államok, Ausztrália, Ecuador, Belorusszia, Izland, Kanada, Norvégia, Svájc, Ukrajna, Uruguay, Zimbabwe

Mint látható, Magyarországon nincsenek a célzottan a siketekre és az általuk használt jelnyelvre vonatkozó jogszabályok, ám az alábbi jogi instrumentumokban található a kérdésre vonatkozó utalásokat:

- 1973. évi I. törvény a büntetőeljárásról,
- 1992. évi XXXIII. törvény a közalkalmazottak jogállásáról,
- 138/1992. (X. 8.) kormányrendelet a közalkalmazottakról szóló 1992. évi XXXIII. törvény végrehajtásáról a közoktatási intézményekben,
- 1993. évi LXXIX. törvény a közoktatásról,
- 23/1997. (VI. 4.) MKM rendelet a Fogyatékos gyermekek óvodai neve-

lésének irányelve és a Fogyatékos tanulók iskolai oktatásának tantervi irányelve kiadásáról,

- mellékletei: – Fogyatékos gyermekek óvodai nevelésének irányelve,
– Fogyatékos tanulók iskolai oktatásának irányelve,
- 1998. évi XXVI. törvény a fogyatékos személyek jogairól és esélyegyenlőségük biztosításáról,
- 100/1999. (XII. 10.) OGY határozat az Országos Fogyatékosügyi Programról,
- melléklete: Országos Fogyatékosügyi Program,
- 2062/2000. (III. 24.) Kormányhatározat az Országos Fogyatékosügyi Program végrehajtására vonatkozó középtávú intézkedési tervről,
- melléklete: Az Országos Fogyatékosügyi Program végrehajtására vonatkozó középtávú intézkedési terv,
- 2003. évi CXXV. törvény az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról,
- 2007. évi XCII. törvény a fogyatékossgal élő személyek jogairól szóló egyezmény és az ahhoz kapcsolódó fakultatív jegyzőkönyv kihirdetéséről (mely tartalmazza az ENSZ-egyezmény hiteles angol nyelvű szövegét és annak hivatalos magyar nyelvű fordítását)

Noha a siketközösség régóta szorgalmazza, ma, 2009 tavaszán még nincs önálló jelnyelvi törvény. Ennek léte pedig nem csupán a siketek és nyelvhasználatuk jogi szabályozása, a siketek emberi jogainak törvényi garantálása szempontjából lenne rendkívül fontos, hanem a közösség elismerésének szimbólumaként is szolgálna.

8. Záró gondolatok

A siket emberek boldogulásának lehetőségét hosszú ideje tévhitik, sztereotípiák és előítéletek korlátozzák. Még napjainkban is az élet számos területén kell megtapasztalniuk a diszkrimináció jelenségét, azt, hogy a többségi társadalom kizárólag fogyatékoságuk keretében hajlandó őket szemlélni, mellyel összefüggésben – ha jó szándéktól vezérelve is – rájuk kényszeríti a többségi normákat.

A társadalmi esélyegyenlőségért és annak jogi szabályozásáért folytatott küzdelem egyik fontos eleme, hogy a siketek láthatóvá váljanak, hogy láthatóvá tegyék magukat a társadalomban. Ezt a célt szolgálják érdekvédelmi szervezetük, a Siketek és Nagyothallók Országos Szövetségének a siketek világnapja alkalmából évről évre megtartott rendezvényei, melyek keretében a többségi társadalom tagjai találkozhatnak a siketekkel, megismerkedhetnek az általuk használt ma-

gyarországi jelnyelvvél, bepillantást nyerhetnek a siketek kultúrájába. Ezek és az ehhez hasonló személyes találkozások, valós tapasztalatok képezhetik az alapját annak a társadalmi szemléletváltásnak, mely nélkülözhetetlen a siketekkel szembeni diszkriminatív bánásmód felszámolásához.

Hivatkozott irodalom

ANDERSSON, YKER 1994. *Deaf people as a linguistic Minority*. In: Ahlgren, Inger–Hyltenstam, Kenneth (szerk.) *Bilingualism in Deaf Education*. (International Studies on Sign Language and Communication of the Deaf 27.) Hamburg, Signum, 9-13.

BARTHA CSILLA 1999. *A kétnyelvűség alapkérdései – Beszélők és közösségek*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.

BARTHA CSILLA 2004. *Siketközösség, kétnyelvűség és a siket gyermekek kétnyelvű oktatásának lehetőségei*. In: Ladányi Mária–Dér Csilla–Hattyár Helga (szerk.) „...még onnét is eljutni túlra...” Nyelvészeti és irodalmi tanulmányok Horváth Katalin tiszteletére. Budapest, Tinta Könyvkiadó, 313-332.

BARTHA CSILLA–HATTYÁR HELGA 2002. *Szegregáció, diszkrimináció vagy társadalmi integráció? – A magyarországi siketek nyelvi jogai*. In: Kontra Miklós–Hattyár Helga (szerk.) *Magyarok és nyelvtörvények*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 73-123.

BARTHA CSILLA–HATTYÁR HELGA–SZABÓ MÁRIA HELGA 2006. *A magyarországi siketek közössége és a magyarországi jelnyelv*. In: Kiefer Ferenc (főszerk.) *A magyar nyelv*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 852-906.

BERENT, GERALD P. 2004. *Sing language – spoken language bilingualism: Code mixing and mode mixing by ASL–English bilinguals*. In: Bhatia, Tej K.–Ritchie, William C. (szerk.) *The handbook of bilingualism*. Oxford, Cambridge, Blackwell Publishing, 312-335.

BERGMAN, BRITA 1994. *Signed Languages*. In: Ahlgren, Inger–Hyltenstam, Kenneth (szerk.) *Bilingualism in Deaf Education*. (International Studies on Sign Language and Communication of the Deaf 27.) Hamburg, Signum, 15-35.

BOS, HELEN F. 1994. *Prelingual Deafness, sign language, and language acquisition*. In: B. van den Bogaerde, B.–H. Knoors–M. Verrips (szerk.) *Language Acquisition with non-native input, The acquisition of SLN*. Amsterdam, Universiteit van Amsterdam, 11-29.

BRANSON, JAN–MILLER, DON–MARSAJA, I GEDE 1996. *Everyone Here Speaks Sign Language, Too: A Deaf Village in Bali, Indonesia*. In: Lucas, Ceil (szerk.)

Multicultural Aspects of Sociolinguistics in Deaf Communities. Washington, D. C., Gallaudet University Press, 39-60.

BRANSON, JAN–MILLER, DON 2002. *Damned for Their Difference*. The Cultural Construction of Deaf People as Disabled. Washington, D. C., Gallaudet University Press.

CSÁNYI YVONNE (szerk.) 1993. *Bevezetés a hallássérültek pedagógiájába*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.

CSEPELI GYÖRGY 1997b. *Szociálpszichológia*. Budapest, Osiris Kiadó.

DAVIS, JEFFREY–SUPALLA, SAMUEL 1995. *A sociolinguistic description of sign language use in a Navajo family*. In: Lucas, Ceil (szerk.) *Sociolinguistics in Deaf community*. Washington, D. C., Gallaudet University Press, 77-106.

GIDDENS, ANTHONY 2000. *Szociológia*. Budapest, Osiris Kiadó.

GROCE, NORA E. 1987. *Martha's Vineyard*. In: Cleve, John V. Van (főszerk.) *Gallaudet Encyclopedia of Deaf People and Deafness*. 2. kötet. New York, McGraw-Hill Book Company Inc., 43-45.

GROSJEAN, FRANÇOIS. 1982. *Life with two languages. An Introduction to Bilingualism*. Cambridge, London, Harvard University Press.

GROSJEAN, FRANÇOIS. 1992. *The bilingual and the bicultural person in the hearing and in the deaf world*. *Sign Language Studies* 77: 307-320.

HATTYÁR HELGA 2000. *A siketoktatás elméleti és gyakorlati kérdései*. *Educatio* 9: 776-790.

LUCAS, CEIL–BAYLEY, ROBERT–KELLY, ARLENE BLUMENTHAL 2005. *The Sociolinguistics of Sign Languages*. In: Ball, Martin J. (szerk.) *Clinical Sociolinguistics*. Oxford, Blackwell, 250-264.

MEADOW, KATHRYN P. 1980. *Deafness and Child Development*. Berkeley/Los Angeles, University of California Press.

MUZSNAI, ISTVÁN 1999. *The Recognition of Sign Language: A Threat or a Way to Solution?* In: Kontra, Miklós–Phillipson, Robert–Skutnabb-Kangas, Tove–Váradny Tibor (szerk.) *Language: A Right and a Resource. Approaching Linguistic Human Rights*. Budapest, CEU Press, 279-296.

O'NEILL, YNEZ VIOLÉ 1987. *Understanding Speechlessness: Pre-Enlightenment Views*. In: Cleve, John V. Van (főszerk.) *Gallaudet Encyclopedia of Deaf People and Deafness*. 2. kötet. New York, McGraw-Hill Book Company Inc., 39-43.

STOKOE, WILLIAM 1960. *Sign Language Structure: An Outline of Visual Communication Systems of the American Deaf. (Studies in Linguistics: Occasional Paper No. 8.)*. Buffalo, N.Y. University of Buffalo.

VASÁK IVÁN 1996. *Ismeretek a siketekről*. Budapest, Siketek és Nagyothallók Országos Szövetsége.

VASÁK IVÁN é. n. [2004]. *A világ siket szemmel*. Budapest, Fogyatékosok Esélye Közalapítvány.

WOLL, BENCIE–KYLE, JIM 1994. *Sign Languages*. In: Asher, Ronald E.–Simpson, J. M. (szerk.) *The encyclopedia of language and linguistics*. Oxford, New York, Seoul, Tokyo, Pergamon Press, 3890-3912.

WOLL, BENCIE–SUTTON-SPENCE, RACHEL 2004. *Sign Language/ eichensprache*. In: Ammon, Ulrich–Dittmar, Norbert–Mattheier, Klaus J.–Trudgill, Peter (szerk.) *Sociolinguistics / Soziolinguistik, An International Handbook of the Science of Language and Society / Ein internationales Handbuch zur Wissenschaft von Sprache und Gesellschaft (2., átdolgozott kiadás)*. Berlin, New York, Walter de Gruyter, 677-683.

www.ksh.hu

<http://www.wfdeaf.org>

<http://www.who.int>